

VEKERDI LÁSZLÓ

„Én sohasem kívántam más
emlékművet...”

VONULATOK A NÉMETH LÁSZLÓ RECEPCIÓ TÖRTÉNETÉBŐL

November 14-én este jól megérdemelt szunyókálásra nyúltam el a közszolgálati környezeteszennyezés-képernyő előtt, amikor hirtelen meglepő képsorokra ébredtem. Valahol a Fidzsi Szigeteken rendkívül intelligens a mi képernyőinken szokatlanul kultúrált viselkedést tanúsító bennszülöttek pompás tradicionális ornátusban ünnepélyesen és nyilvánosan bocsánatot kértek egy egykori misszionárius kései leszármazottaitól mivelhogy valamikor a tizenkilencedik század harmadában a misszionáriust kannibál őseik annak rendje és módja szerint rituálisan elfogyasztották. A lenyűgöző képekre figyeltem, s így már nem emlékszem, hallottam-e vagy csak képzeltem a honi kommentátortól, hogy nagyjából az idő tájt, amikor itt Deák Ferenc a kiegyezéssel – vagy ahogyan ő fogalmazott a kiegyenlítéssel – bajlódott. Mindenesetre nyomban szembeötlött a kannibál utódok ünnepélyének és a söjtöri tojásdobálást rendezők – csak részben képernyőn rögzített – praktikáinak elmondhatatlan minőségi különbsége; a Pápuák javára persze, és akár Németh László szerint értve a szót: „Minőségen én azt az éteri...” de idézzük a definíciót inkább a késői Németh Lászlótól, Kocsis Rózsa könyvéből: „»Mit értettem én Minőségen, amikor forradalmát meghirdettem s egy életre szolgálatába állottam? – teszi fel a kérdést pályája végén Németh László. – Úgy gondolom, azt a fényt, a megértés mélységével párosult könnyűséget és ruganyosságot, amely a görögöket a régi keleti civilizációk népei fölé emelte, s amely a nyugati civilizáció ormain is ott ragyog, akár a Roland-ének az, akár Galilei Párbeszédei, akár a Stendhal regényei...«”

Hajnaltájt megébredve, a másfélkilós recepciótörténet recenziálásának gondjaitól gyötörtően hirtelen az jutott eszembe, hogy miért ne lehetne Monostori művét egyfajta bocsánatkérésnek tekinteni kritikus és irodalomtörténész elődei és kollégái kannibalizmusáért? Magamat is beleértve, sőt elsősorban magamat, hiszen amikor Németh László személyesen jött el megdicsérni és az *Irgalom*-hoz illő belátással – megköszönni az *Arcok és vallo-mások* sorozatban róla frissen megjelent kötetemet, végül az ugyanezen sorozatban (tán épp az övé előtt) 1969-ben kijött Füst Milán kötet dicséreténél és a szerző, Somlyó György méltatásánál kötött ki, amiből aligha lehetett meg nem éreznem, hogy igazából azért valami efféle „Próféta arcképet” jobban szeretett volna; tán Csontváry *Magányos céd-rus*-ával együtt, ahogyan Somlyó mesterien belekomponálja a „Füst Milán-i szituáció”-ba, melynek „egyik állandó feltétele lett, hogy műve létezése [...] annyiszor, élete végéig, a legjobbknak adta azt a vigasztaló, erőt adó elixírt, hogy »nincsenek egyedül«, a »nemes és magos« költészetre irányuló törekvéseikkel; ugyanakkor neki, minden feléje áramló el-

ismerés ellenére, kezdettől fogva éppen azt kellett éreznie, hogy legfőbb törekvéseiben *egyedül* áll.” Meglehet épp erre (is) céloz keserű megjegyzése az „Én sohasem kívántam más emlékművet...”-ról, amit Monostori most oly találóan választott recepciótörténete címéül. Hogyan is vizsgálhatja az *Alsóvárosi búcsú*-ban az osztályt ugratni kívánó Jó Pétert Jób Arzén, a szigorú tanár? „*Musae maiora canamus. Ez a „»nemes és magos« költészet”: ez a „Minőség”*. Hogy aztán „forradalma” vagy őrzése, az már a situációtól is függ, a helyzettudattól, a kortól. A „korszaktól”, mely mindönket sújt vagy emel, de amiről aligha tudjuk értelmesen megmondani, hogy micsoda. Rendes filozofhoz illően idézzük azért napjaink neves történelem-filozófusának, Arthur C. Danto-nak a véleményét inkább mintsem definícióját: „Korszaknak csupán a történész perspektívájából nevezhető, aki kívülről látja: mert azok a korszakban élnek, azoknak éppenséggel az az életforma lehet, ahogyan éltek, ahogyan megélték. És ha később kérdezzük tőlük, hogy milyen is lehetett akkor élni, már csak kívülről felelhetnek, a történész perspektívájából. Belülről nem adható értelmes válasz a kérdésre; egyszerűen az volt, ahogyan voltak a dolgok (simply the way things were) Úgyhogy amennyiben a korszak résztvevői történezt kielégítően képesek válaszolni, a korszak nekik külső felszínét mutatja, és bizonyos értelemben, mint korszak, elmúlt.”

Meglehet ez a recepciótörténet és általában minden eszmetörténet paradoxona. És veszélye. Ha például Hatvany Lajos és Németh László szellemi csörtéje körül felvirágzó és felburjánzó (mert virág és burján egyaránt nőtt benne) „későbethlenkori” vitájának dokumentumait olvassuk, hajlandók vagyunk elfelejteni, hogy nem az „ahogyan voltak a dolgok”-at látjuk, hanem a korszak „Danto felületét”, amelyen – minél „simább” annál inkább – tükröződnek a mi mai időnk és életünk dolgai, és ezek gyakran elválaszthatatlanok illetve meg sem igen különböztethetők a felület „sajátdolgai”-tól. Így aztán Németh Lászlót jobbik (esetben szándéka ellenére) „antiszemitanak”, Hatvanyt „arrogáns asszimilált-nak” minősítheti két (és nem is csak föltétlenül „szélsőséges”) ellentétes szemlélet.

Monostori dokumentumválogatásának éppen ezért nagy érdeme, hogy döntő helyet szán Pap Károly, Kardos László, Kardos Pál és Ignotus tisztázó írásainak. Mert az egész recepciótörténet kontextusában Hatvany mellett és itt Hatvany mellé állásával utóbbi is ide tartozik, a tisztázók táborába. Éppen így és éppen ezért emeli ki őket Kardos Pál a Németh Lászlót támadók sorában vagy éppenséggel sorából: „Ignotust és Hatvanyt még csak megértem, hiszen életük legfőbb értelme: a modern, nyugatos magyar irodalomért vívott nemes harcuk tétetett oly kritika tárgyává, amelyben például én sem értek egészen egyet Németh Lászlóval, akinek elvégre nem esküszöm minden szavára. Sőt sietek kijelenteni, hogy Hatvanynak Németh Lászlót igaztalanul támadó cikkében azokat a nagyon szép és nagyon őszinte mondatokat, amelyekben a magyar zsidónak a magyar irodalomhoz való jogát védi, lelkem egész hevével magamévá teszem, ha tudom is, hogy a védelem nem Németh László ellen szükséges.” Arany szavak, melyeket évtizedekkel később Hatvany Lajos és Németh László késői de nem elkésett őszinte barátsága fényesen igazolt.

Azt is világosan elmagyarázza Kardos Pál tanár úr, hogy a háttérben voltaképpen politikai harcról és területföltésről van szó, amely néhány éve még csakugyan indokolt és szükséges volt. „De ma már igenis tudomásul kell venniük, hogy a demokráciát, humanizmust, szabadságot Magyarországon nemcsak ők jelentik, s azt az új magyar progresszivitást, amely csakugyan a debreceni Nagyerdőről indult, ha ők igazán az eszme harcosai,

mint váratlan fegyvertársat kellett volna üdvözölniök, s nem lesni az első alkalomra, hogy elrágalmazhassák és szétrobbanthassák.” Ez így ma már naivan és utópisztikusán, vagy legalábbis nagyon „korszakon belülről” hangzik; „kívülről” nyilvánvaló, hogy a „szétrobbantásért” mindkét részről megtették a magukét; a *Kisebbségben*-t író Németh Lászlót is beleértve, az őt ezért a „sok tekintetben téves”, ahogyan két esztendővel megjelenése után ő maga nevezte, írásáért jobbról és balról egyaránt kipellengérezőkkel együtt. Hosszan lehetne, tán kellene erről beszélni, de itt hadd utalok csak Sándor Iván: *A Németh László pörének* „Szűkítő irodalomszemlélet”, fejezetére; megfelelő helyen ezt is be lehetett volna ténnyé válogatni a dokumentumok sorába, bár a könyv a szigorúan recepciótörténeti kronológiában felépített szerkezetébe nehezen lett volna beilleszthető. (Ez a kényszerű kronológikusság nem a könyv „hibája” hanem a recepciótörténetírás fentebb említett paradoxona.)

Itt az a kiemelendő, amit Monostori az önmagában könyvnyi kísérő tanulmányában megállapít: „Fordulatot jelent ebben a kifejezeten *politikai jelleget öltő* vitában három magyar zsidó író állásfoglalása.” Monostori híven összegezi Pap Károly, Kardos László és Kardos Pál nézeteit, a politikai jelleget öltés tekintetében elsősorban az utóbbira támaszkodva, azután recepciótörténeti értékelést fogalmaz meg: „Ez a fordulat ebben a vitában egyszerűen annak befejeződését (legalábbis időleges megszűnését) is jelentette.” És egyben új front nyitását: „A neoliberais baloldal egy részének e támadva visszavonulásával egy időben a népi mozgalom elleni támadások újabb terepét a Németh László-féle reformtervek, illetőleg (1935 tavaszán) a Gömbös miniszterelnökkel történt találkozó mozzanatai szolgáltatták. Ebben az átrendezőségben (sic) szerepet játszott Szekfű Gyula látványosan meglepő feltűnése a vitában és kiállása az ifjúsági elit vezető rétege közé sorolt Németh László mellett.” A „kiállítás” következményeit külön korszakként tárgyalja a kísérőtanulmány, a dokumentumgyűjtemény pedig külön II. részként közli a vonatkozó szövegeket. Monostori a korszak folyóirat- és hírlap-spektrumának kivételesen jó ismerőjeként biztos szemmel válogat, s a korabeli folyóiratok és publicisztikai tanulmányrovatok magas színvonalának (mennyiben volt köze ehhez a *Tanú* kihívásának?) köszönhetően ez a rész összefüggő történetként, szinte „folytatásos” regényként olvasható. A mégoly különböző álláspontú és meggyőződésű szerzők nem ütnek egymást, nézeteik olykor igen kifejezett ellentéteikkel sem föltétlenül antagonisztikusak. S ha eszmei-ideológiai meggyőződésüket (vagy elfogultságukat?) és személyes becsvágyukat nem is tették félre, nem föltétlenül kívánták meg ezt a másiktól sem. Ami persze nem azt jelenti, hogy Németh műveit most már egyöntetű elismerés kísérte. A *Magyarság és Európa* gazdag recenziós tevékenységét ismertette Monostori következőképpen összegez: „A *Nyugat* beszédesen hallgat, tehát nem vesz tudomást a műről. A *Gondolat* (Molnár Erik) durván elutasít. A *Szép Szó* (Németh Andor) szintén zajos és gúnyos elutasítást közöl. A népi mozgalom radikálisnak mondható csoportja (Féja Géza köre) úgyszintén szeretné kiiktatni a Németh László-i reformszellemet a progresszív magyar közgondolkodásból. A »reformkonzervatív« Szekfű Gyula *már nem* tekinti potenciális szövetségesnek Némethet (Két évvel korábban – láttuk – még igen). A polgári radikális *Századunk* viszont megbecsülő kritikát közöl (Schöpflin Gyula tollából), miként – majd látni fogjuk – a romániai utinaplóról is (Braun Róbert). A leginkább szembetűnő jelenség – most már tendenciának mondhatóan – a szociáldemokrata (színezetű) értelmiségi elit hajlékonyságot, közeledési szándékot mutató magatartása az írásából kitetszően is megrendült Németh László mellett. Nemcsak a szocialista (el-

kötelezettségű) íróársak (Vas István, Veres Péter, Fejtő Ferenc) megbecsüléséről van szó, hanem az akkori szocialista pártelit hivatalos orgánumairól (*Szocializmus, Népszava*) és azok vezető munkatársairól (Mónus Illés, Bresztovszky Ede) is. Azt is mondhatjuk, hogy ebben a különös konstellációban csak Németh Lászlón múltott, hogy »csatlakozik«-e hozzájuk. (Aminek persze nem volt realitása sem ekkor, sem később.)

Tegyük hozzá ehhez a zárójelhez amit Monostori Veres Péter hosszú *Levél Németh Lászlóhoz* c. írásából a kísérő tanulmányban idéz: „»Ön nagy igényű ember – írja Veres –, eddigi írásaiból és cselekedeteiből látom, hogy a legnagyobbra tör, amire író, ember és magyar törhet: az igazságra. [...] Ha akarja, ön is megleli köztünk a helyét.« Talán nem véletlenül hangsúlyosodik az idézet: a „helyét”-hez a „megleli” az illő ige. Visszalapozván Kardos Pál *„Zsidó válság”*-ra nyomban megértjük a jelentőségét, ahogyan kiigazítja és helyére teszi Németh megdölgő odavetett „helyére szorított”-ját „helyemen vagyok”-ra.

Nehéz könyv Monostori Imre könyve; a dokumentumok „betájolásához” folyton előre kell lapozni a kísérőtanulmányhoz, innét viszont a vázolt történeti szituáció megértése végett, vagy a „Németh-hatás” megértése végett vissza kell lapozni a dokumentumokhoz. De tán épp ez az ide-oda lapozás az eltűnt idő nyomában „korszakonbelüliség” és „Korszak mint történelem” között hoz fel valamit az elveszett időből? Amiként a még fiatal Beckett írta Proust-esszéjében: a regényt olvasva az tárult fel előtte, aminek megpillantására mindig törekedett és törekedni fog: »a láthatatlan valóság«. Sándor Iván írta ezt, a *Tengerikavics*-ban, a 191. oldalon. Írhatta volna a Németh László is Proust esszéjében. „Háttér-olvasmányként” a recepciótörténet korszakaihoz aligha tudnék jobbat ajánlani a *Tengerikavics*-nál. „Párhuzamos mű a most recenzeálttal, a párhuzamosság Bolyai féle nemeuklidészi értelmében. Monostori Imre monumentális művéből is, ha az ember elég figyelmesen és ismételten forgatja, elő-elővillan olykor a történész perspektívájának korszakai alól az „ahogyan voltak a dolgok” „egyszerűen az volt”-ja. A láthatatlan valóság. Mint ahogyan Marosvásárhelyen a Teleki Téka előtti hosszú téren felállított emlékmű „láthatatlan tükörrendszere” segítségével minden év november 3-án a nap megvilágítja a talpazatra elhelyezett „semmitől egy ujj más világot teremttem” feliratot. „Mert van a van, bármit mondjon az ember”.

A könyvbemutatót itt nyilvánvalóan be kell fejezni. De mintegy kísérő recenzió gyanánt szeretném még felhívni a figyelmet a könyv finoman eltérő korszakolására a dokumentum részben és a kísérő tanulmányban. Érződik inkább mintsem látható végig Grezsa Ferenc Korszaktrijonjának a hatása. Majd minden korszakban más és más Németh László arc tükröződik a dokumentumokból, hol jobban, hol kevésbé különböző; a kísérőtanulmány pedig miközben korrigálja az arcképfestők tévedéseit, megteremti a folytonosságot a különböző korszakok olykor nagyon is különböző Németh László-i között. Hadd utaljak megint a Triptihonból a vásárhelyi,- a Tanú- és a háborús korszak Németh Lászlójára. Az összehajló Tanú- és vásárhelyi-korszak között a háborús korszak markáns cezúrája teremti meg a folytonosságot. És a háborús korszak Grezsánál is a harmincas évek végén kezdődik, „Uj Bach-korszak előérzetében”, a *Kisebbséggel*.

A recepciótörténet II. része (1939–1944) két alfejezetben: „Vihar a Kisebbségben körül” és „A háborús évek” cím alatt sorjázza a dokumentumokat. A kísérőtanulmány pedig „A Kisebbségben. A háborús évek idején (1939–1944)” cím alatt foglalja egybe felbonthatatlan egységként a korszakot. A válogatás a Németh Lászlóról 1944-ben megjelent egyet-

len írással, „Vatai László emelkedett hangú hitvallása”-val zár: „»Németh László – írja Vatai – a szellem minden területén győzött, s az életműve: szinte páratlan irodalmi alkotás; a félig szentek súlyos, zuhanó tragédiája«”.

„Ámde, ha *átpillantunk* a »felszabadulás« utánra, komor és fenyegető árnyakat láthatunk. »Tiszta vizet a pohárba!« – dörgi a *Népszava* címlapján Horváth Zoltán. S Németh László egész addigi munkásságából már csak a »'mély magyar'« és »'híg magyar'« fertőző és fertőzött eszmevilága »említődik«.”

Vatai fennkölt cikke vezet át a III., 1945–1955-ös részhez, „Tiszta vizet a pohárba” és „Az olvadás évei” fejezetekkel. A címek magukért beszélnek, amint az is, hogy a rész a Csillag-ban hosszas huzavona után megjelent Galilei dráma két recenziójával végződik, az egyik Veres Pétertől, a másik Hermann Istvántól. Mesteri választás és szembesítés; egy hosszú Pilinszky verssel és egy nyomatékos Bibó-részlettel együtt jótékonyan oldja a többnyire durva és ellenséges kritikák komor politikai hangulatát. Ennek a hangulatnak mintegy indikátoraként már itt megjelenik s aztán végig kíséri a kötetben Király István, ideológiai-politikai lakmuszpapírként jelezve a szélső határt, amin túl senki sem merészkedhet pozíciójának veszélyeztetése nélkül Németh Lászlónak illetve műveinek védelmében. Monostori hatékonyan alkalmazza indikátorát, s így a kötet egyben számot ad szigorodások és enyhülések hektikus ingadozásairól a késő ötvenes-hatvanas, hetvenes, nyolcvanas években.

Ennek a hosszú időszaknak, melynek csupán egy része a tulajdonképpeni „Kádár-korszak”, recepciótörténeti „finomkorszakolásával” a könyv három részben foglalkozik. A IV. rész (1956–1969) „Az »új Bach korszak«?”, „Az Utazás visszhangjai” és a „Németh-művekről és -jelenségekről” című fejezetekkel a tiltásoktól és elismerésektől (utóbbiaktól tán még inkább) szenvedő pályája csúcsára érkező író mutatja be, a recenziók és értékelések tükrében. „Értetlenkedő vagy éppen rosszindulatú recenziók kivételek most már; s megjelennek az első tanulmány-kísérletek az egész életmű értékelésére, noha csak kivételesen megértésére. Utóbbiakból kiemelkedik Rákos Péter *Néhány megjegyzés Németh László életművéhez*-je. Szembeszáll azokkal, akik miszticizmust és zavarosságot vetnek Németh László szemére. Ő „a ráció embere, talán jobban is, mint szeretné, – írja és Karinthy-hoz hasonlítja; ő „birkózott ily hősleg a ráció elől bujkáló megismerésünkkel, akaratumkkal dacoló jelenségvilággal, az ösztönök világával”. Ezt a birkózást vélik sokan antiszemitizmusnak, etnocentrizmusnak, nacionalizmusnak. Holott arra figyelmeztet Prágából Rákos Péter, „Hogy pusztán nemzeti sajátosságot mint *értéket* az egyetemes nemzetközi érdek *főlé* helyezett volna, arra életművében nincsen példa.” Rákos Péter 1958-1959-es írásából a kísérőtanulmány a befejezést emeli ki: „»Németh Lászlót szükségtelen mint harmadikutast határozatlanul leleplezni. Ő mindig fenn hirdette, hogy az. De nem kevésbé jellemzi az is, hogy minden adott helyzetben a lehető kibontakozás útján, a *becsülettel* vállalható modus vivendit kereste« (kiemelés az eredetiben.)” Mintha épp ezt a kiemelést nem vették volna figyelembe hönik s emigránsok közül sokan, akik a hatvanas majd aztán még határozottabban a kilencvenes években hajlottak megalkuvással vádolni Németh Lászlót, különböző formákban.

Az író elhallgatásával és halálával párhuzamosan a hetvenes években kibontakozik a Németh László filológia, hogy aztán „A nyolcvanas évek sokszínűsége” meghozza a Németh László ipar kiteljesedését; vagy amint Monostori Imre sokkal illendőbbben nevezi „A Németh-kutatás és -kultusz tetőzésének évtizedé”-t. Ennek a szerteágazó és az új iroda-

lomelméleti divatok honi recepciója által is bonyolított folyamatnak a bemutatása valamelyes lépték- és stílusváltást követel; a recepciótörténet elsősorban folyóiratokra és hírlapokra alapuló eddigi formáját felváltja illetve kiegészíti az egyes monográfiákra és szerzőkre koncentrááló módszer mondhatni olykor már majdnem irodalomtörténet-írás, amely azonban mindig messzire elkerül bármiféle „elspenótodást”. Ami, jegyezzük meg, nem kíván dehonesztáló minősítés lenni a Spenóra. Inkább arra kíván utalni, hogy Monostori Imre a *Németh László Sátorköpusztán-tól* (Tatabánya 1985) nagy recepciótörténeti részmonográfiáin keresztül „A magyar élet antinómiái”-ig (Bp. 2002) számos monográfiájával és szövegkiadásával maga is a folyamat legaktívabb résztvevőinek egyike (hogy a divatos „protagonistája” címezést elkerüljem). Így egyszerre lát a korszakon „belülről”, azaz látja „ahogyan voltak a dolgok”, meg a (recepció)történész perspektívájából, „kívülről”. Tán épp a „kint” és „bent” interferenciája és állandó egybejátszása folytán válnak itt a dokumentumok szinte a kísérőtanulmány illusztrációivá, s az ide-odalapozás közös múltunk élményévé. Posztmodern szabadossággal azt is mondhatnám, hogy Németh László regényé. A lényeg azonban az, hogy a „regényből” egészen másfajta Németh László arc bontakozik ki, mint a felszabadulás előtti recepciótörténetből. Az a Németh László, akit mi ismertünk: a „csendes, halk szavú tanár”, akire halálakor Fodor András emlékezett: „... Egyszer, ahogy a gondolat / jármán mellette mentem, / elesett. Csupa sár lett / a térde, karja, melle, / de föl pattant és folytatta tovább / a közös ügy szavát, / magával nem törődve...

Az öregedő Németh László a hatvanas évek vége felé tetszéssel olvasta Somlyó György Füst Milán könyvét, említettem már. Gondolom az alábbi, az övével „Bolyai” párhuzamos sorsra utaló sorokat is:

„Aki ismerte s látta őt férfikora már-már profétaivá dagadó haragjában s keserűségében, s aztán élvezhette öregkorának megenyhült bölcsességét, legalábbis úgy érezheti, hogy egyik szép versének akkor fájdalmasan illuzórikus sóhaja, ha később is, de még életében valóságos fedezetet kapott:

*S a borús ég is meghasad vigasztalásomúl, - -
Egy kis derű is lám, mégiscsak jut nekem ...*

(Este van)

A kilencvenes évek igazából már nem tartozik a recepciótörténethez, még a recepció recepciójának a történetéhez se. Németh László művei most már inkább ürügyül és érvül szolgálnak jelen társadalmi, ideológiai, politikai és pártpolitikai kérdésekhez és küzdelmekhez. Felsejlenek a régmúltból az urbánus-népi vita modernizált és posztmodernizált formái, a „harmadik út” különféle pártállamosított modelljei, a neorevizionizmus többékevésbé „eurokonform”[nak vélt] variálásai az ország felosztása politikailag-ideológiailag „jókra”, és „gonoszokra”, a politikai vezetés elitjében pedig „nemzetiekre” és „hazaárulókra”. Megjelennek a tényleges és szimulált kirekesztések értelmiségi holdudvarok szerint differenciált diskussziói, a „kódolt”, de olykor akár leplezetlen – ki hitte volna Bibó István tanulmányának annyi éves, látszólag „konszenzusos” elfogadása után – antiszemizmus kísértetei. A védekező démonizálás után a holdudvarok erősen antagonisztikus mezejében könnyen ártatlanokat sérthet, főleg visszamenőleg. Így lesz Németh Lászlóból, annyi esztendő után és ifjú korának-fiatal férfikorának néhány meggondolatlan kijelentése miatt újra – jobb esetben „szellemi” – antiszemita.

De, főleg a születésévfordulós 2001-es évben, elsősorban a Németh László Társaságnak és a *Tiszatáj*nak köszönhetően született jónéhány csakugyan Németh Lászlóról illetve némethlászlói problematikáról szóló írás is. Mint veterán „némethlászlósnak” külön öröm, hogy Németh Lászlóval különben nem, vagy csak érintőlegesen foglalkozóktól is. Ritoók Zsigmond Németh László antikvitásismeretét igazoló tanulmánya, vagy például Szegedy-Maszák Mihály: *A fordíthatóság esélyei* című esszéje. A számos új szempontot – a recepciótörténet méreteit tekintve ez önmagában jelentős teljesítmény – felvető esszéből egyetlen részletet idézek, mert közvetlenül kapcsolódik a fentebbiekhez: „Ha elfogadjuk az értelmezés lezáratlanságát és a hatástörténet érvényét, tudomásul vehetjük, hogy *A velenicei kalmárt* lehet úgy értelmezni: Shylock arra emlékeztet, hogy a keresztény nem képviseli az általa hirdetett erkölcsiséget. Ez nem zárja ki annak elismerését, hogy tulajdonítottak zsidóellenességet is e színműnek. Olvasták a *Kisebbségben* című röpiratot is hasonló módon. »Magyar nyelven ma két nép ír, s nem biztos, hogy a magyarság számlál több tollat.« 1927-ben másként lehetett olvasni ezt az állítást, mint 1944 után. Megkockáztatnám az észrevételt, hogy talán szerencsésebb volna túljutnunk személyek vádolásán s fölmentésén. Helyette emlékeztethetnénk arra, hogy a megnyilatkozásoknak utóélete van, melyekért nem valamely egyén, de a történelem felelős, s az egyén is ennek a részét alkotja. A *Kisebbségben* című gyűjteményhez 1942-ben írt bevezetőjében Németh így jellemezte önmagát: »múzsája nem annyira a hajlandóság volt, mint a kötelesség.« Pályafutására erősen hatottak a magyar történelem viszontagságai. Talán ezek is segíthetnek megmagyarázni, miért hangsúlyozta 1927-ben idegenségét Szomorival, 1931-ben viszont rokonságát Pap Károllyal szemben.”

„A Németh László-recepció »történeti vázlata« (eddig) utolsó fejezetét író megfigyelőnek minden bizonnyal érdemes volt megvárnia, és értelmeznie a születésnap centenárium szellemi történéseit”, olvasható a 969. oldalon.

„A 21. század eleje Németh László-recepciójának története – reméli Monostori – ezen a szinten a „minőség” jegyében fog folytatódni.

Domokos Mátyás az *Új Forrás*, 2002. 5. sz.-ban megjelent recenziójában *A centenáriumi Németh László emlékkönyv*-ről „Szembesülés” címmel „ugyanerről másképpen” és ugyancsak „a minőség-elve” értelmében szól: „Az ezredforduló pillanatában ugyanis egyre nyilvánvalóbb, hogy az idő örökölt és új kérdéseinek emberhez méltó megoldására, csak a magasrendű, minőségi válaszok megtalálása kínálhat reményt. (...) »Az embernek két hazája van – írta a harmincas évek derekán Németh László –: az egyik az ország, amelyben született, a másik a kor, amely a körülötte folyó életet színezi. Egy népnek tájékozódnia kell abban a nagyvilágban, amelyet Vörösmarty a népek hazájának nevezett. (...) Minden korszak egy nagy kísérlet – folytatódik a gondolatmenet –, óriási méretű vállalkozás, egy csomó nagyszerű szerep, amelybe a népek aszerint ugranak be vagy húzódnak vissza, hogy mennyire ismerik fel a korhelyzetet, s mennyire bíznak képességeikben. Mi, magyarok, sajnos, abban az időbeli hazában éppolyan tájékozatlanok vagyunk, mint a földiben...«” idézi D. M. N. L. 70. esztendeje írt sorait.

Olvassák el befejezésül az egész tanulmányt, szervesen ehhez a recepciótörténethez tartozik. Megtalálható Domokos Mátyás *Szembesülés* című kötetében, a 41–48. oldalon.